

Olsztyn, dn. 15.02.2018 r.

Prof. dr hab. Arkadiusz Żukowski,
Instytut Nauk Politycznych
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski
w Olsztynie
e-mail: arkadiusz.zukowski@uwm.edu.pl

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Moniki Różalskiej pt. „Wybrane państwa Afryki Subsaharyjskiej w polityce Stanów Zjednoczonych i Chin. Studium wspierania rozwoju po 1989 r.”, Instytut Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych, Wydział Studiów Międzynarodowych i Politycznych, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 2017, ss. 394 (promotor: dr hab. Robert Kłosowicz, prof. UJ)

Recenzowana rozprawa swoją tematyką wpisuje się we współczesne wyzwania badań politologicznych, w tym nauki o stosunkach międzynarodowych. *Ad hoc* należy stwierdzić, że rozprawa ta jest udaną próbą deskrypcji, a w szczególności eksplanacji działań podejmowanych przez aktorów stosunków międzynarodowych na rzecz rozwoju, zwłaszcza genezy, kształtowania się i rozwoju polityk dwóch najważniejszych współcześnie aktorów tych stosunków - Stanów Zjednoczonych Ameryki (USA) i Chińskiej Republiki Ludowej (ChRL) wobec państw Afryki Subsaharyjskiej w kontekście ich rozwoju społeczno-gospodarczego.

Istotnym pozytywnym rozprawy jest fakt, iż analizę przeprowadzono biorąc pod uwagę kontekst historyczno-kulturowy i zmiany zachodzące w międzynarodowym dyskursie rozwoju. Szeroko odniesiono się także do tożsamości i interesów USA i ChRL, ich polityk zagranicznych i postrzegania sytemu światowego oraz pozycji państw Afryki Subsaharyjskiej w świecie. Jako studia przypadku wybrano dwa państwa Afryki Subsaharyjskiej – Ghanę i Rwandę, które odgrywają ważną rolę w swoich subregionach, tzn. w Afryce Zachodniej i Regionie Wielkich Jezior.

Jak celnie zauważa Autorka rozumienie rozwoju i działań na rzecz rozwoju może być różne w przypadku poszczególnych aktorów politycznych, ponieważ wynika z odmiennych doświadczeń kulturowych i gospodarczych, historii, i tradycyjnie uznawanych wartości. Zwrócono więc szczególną uwagę na rolę, jaką kultura odgrywa w relacjach między

badanymi państwami, a także jaki ma wpływ na kształtowanie się ich polityk, zarówno tych zagranicznych, jak i wewnętrznych.

Przyjęcia podejścia konstruktywistycznego w rozwiązaniu problemu badawczego jest w pełni uzasadnione. Działania bowiem aktorów międzynarodowych i ich polityka, jak również sam rozwój państwa są konstruktami społecznymi, które podlegają wpływom i są wynikiem istniejących norm, idei i tożsamości. Dzięki temu możliwe było pokazanie jak konstruowane są polityki USA i ChRL i ich działania na rzecz rozwoju państw Afryki Subsaharyjskiej, a także w jakim stopniu wynikają one z tożsamości tych aktorów i wzajemnego postrzegania się, a w jakim są efektem oddziaływań międzynarodowych norm i wartości promowanych przez społeczność międzynarodową w dyskursie rozwoju (s. 7).

Przemyślanym zabiegiem było skoncentrowanie się na trzech elementach: tożsamości państw, międzynarodowym dyskursie rozwoju i normach międzynarodowych oraz rozumieniu idei rozwoju przez poszczególnych aktorów.

Wybór USA i ChRL był bardzo trafny i został merytorycznie uzasadniony (zwrócenie uwagi na różne aspekty pozycji tych państw, a także na elementy rzadko uwypuklane, jak np. współzależność gospodarcza USA i ChRL). Podobna opinia dotyczy wybranych studiów przypadku – Ghany i Rwandy.

W rozprawie postawiono trzy istotne z punktu widzenia rozwiązania problemu badawczego pytania badawcze:

1. Jak zmieniały się polityki USA i ChRL oraz ich działania na rzecz rozwoju państw Afryki Subsaharyjskiej po 1989 roku?
2. Jakie są główne różnice i podobieństwa pomiędzy strategiami i działaniami USA i ChRL w stosunku do państw Afryki Subsaharyjskiej oraz ich rozwoju?
3. Jak polityki i działania USA i ChRL wpływają na kształtowanie się rozumienia rozwoju i strategii rozwojowych państw Afryki Subsaharyjskiej?

Ponadto sformułowano także wartościowe z punktu poznania naukowego pytania pomocnicze (trzy do I pytania badawczego, cztery do II pytania badawczego i trzy do III pytania badawczego). Przykładem może być pytanie 3a.: W jakim stopniu polityki i działania USA i Chin odpowiadają na rzeczywiste potrzeby i wyzwania rozwojowe krajów afrykańskich, a na ile służą realizacji własnych interesów obu potęg gospodarczych?

Warto wspomnieć, że w treści rozprawy Autorka szuka na nie odpowiedzi, a w Zakończeniu mamy tego dobry przykład w postaci dogłębnych odpowiedzi.

Autorka postawiła także dojrzałą tezę, że polityki i działania USA i ChRL w kwestii wspierania rozwoju społeczno-gospodarczego w Afryce Subsaharyjskiej zawierają zarówno

elementy zbieżne, jak i rozbieżne, a istniejące różnice wpływają na kształtowanie się dominujących dyskursów w politykach obu mocarstw i ich podejścia wobec państw afrykańskich. Weryfikację tej tezy badawczej przeprowadzono w sposób prawidłowy.

Autorka w procesie badawczym zastosowała właściwą metodologię (m.in. analiza zawartości treści oficjalnych dokumentów urzędowych, metodę krytyki piśmiennictwa i źródeł oraz pogłębione, półustrukturyzowane wywiady).

Cezury rozprawy zostały precyzyjnie nakreślone – okres od przełomu 1989 roku do 2016 roku, przy czym uwzględniono też dane faktograficzno-statystyczne z 2017 roku (co ukazuje aktualność analizy badanej problematyki).

Stan badań związany z różnymi polami badawczymi poruszonymi w rozprawie, zarówno w kontekście świata jak i Polski, został nakreślony z dużą znajomością badanej materii.

Celnie wskazano na najważniejsze wydarzenia po 1989 roku, które należy uznać za kluczowe dla badanej problematyki, a implikujące jej analizę: ogłoszenie przez ONZ Milenijnych Celów Rozwoju w 2000 roku; zorganizowanie pierwszego Forum Współpracy Chińsko-Afrykańskiej w 2000 roku; ataki terrorystyczne z 11 września 2001 roku; Deklaracja Paryska na temat efektywności pomocy rozwojowej z 2005 roku; światowy kryzys finansowy z lat 2007-2008; ogłoszenie Celów Zrównoważonego Rozwoju w 2015 roku; przyjęcie przez Unię Afrykańską *Agendy 2063* w 2015 roku.

Dokonano właściwej dla rozprawy typologii państw Afryki Subsaharyjskiej.

Na rozprawę składa się sześć problemowych rozdziałów. Stanowią one logiczną całość. Na podkreślenie zasługuje wyodrębnienie w strukturze rozprawy oddzielnych i rozbudowanych rozdziałów dotyczących kwestii teoretycznych i metodologicznych. Stanowią one wartość dodaną tej rozprawy. Pokazują też dużą dojrzałość warsztatową młodej Autorki.

Poza rozdziałami na strukturę rozprawy składają się następujące części: Wstęp, Zakończenie i Bibliografia.

Na uwagę zwraca właściwie metodycznie i metodologicznie przygotowany Wstęp składający się z następujących części: Cele pracy i uzasadnienie wyboru tematyki, Struktura pracy, Założenia teoretyczne, Metodologia badań, Stan badań, Przeprowadzone badania i Podziękowania. Można go nazwać nawet wzorcowym. Ostatnia część Wstępu – Podziękowania - stanowią pozytywny element i świadczą o wysokiej kulturze osobistej Autorki.

Rozdział I pt. „Teoretyczne podstawy analizy” należy ocenić wysoko. Ma on wybitnie charakter teoretyczny. Poprzedza go krótkie streszczenie. Kompetentnie przybliżono w tym

podrozdziale genezę i główne założenia konstruktywizmu, ukazując też niejednorodność tego podejścia teoretycznego (konstruktywiści konwencjonalni oraz holistyczni, za którymi optuje Autorka). Słusznie zwrócono uwagę na tożsamość państwa oraz politykę tożsamości.

W przeciwieństwie do tradycyjnych paradygmatów konstruktywizm pozwala wyjaśnić preferencje i zachowania aktorów międzynarodowych, przyjmując założenie, że interesy poszczególnych państw są kształtowane przez ich tożsamość, społeczną strukturę interakcji oraz światopoglądy osób odpowiedzialnych za podejmowanie decyzji politycznych. Konstruktywizm pozwala na uchwycenie współzależności zjawisk i struktur oraz na szeroką interpretację tej współzależności.

Cennym dopełnieniem w tym podrozdziale było odniesienie się także do innych podejść teoretycznych, głównie neo/realizmu, neo/liberalizmu i teorii krytycznych, wskazując na ich powiązania, różnice i podobieństwa z konstruktywizmem.

Ponadto w Podsumowaniu tego podrozdziału z pełnym przekonaniem uzasadniono zastosowanie w badaniach podejścia konstruktywistycznego.

W kolejnym podrozdziale dokonano wszechstronnego przeglądu definicji „rozwoju” i zmieniającego się rozumienia tej kategorii w różnych okresach historii (zmiany w dyskursie rozwoju w kontekście historycznym). Z dużym znanstwem odwołano się do wybranych teorii rozwoju: teoria rozwoju społecznego, teoria postrozwoju i koncepcja zrównoważonego rozwoju, a także wskazano na reorientację priorytetów międzynarodowych strategii rozwojowych.

W podrozdziale tym, podobnie jak w innych, przebija duża znajomość Autorki w zakresie literatury przedmiotu.

Autorka dokonuje udanej dekonstrukcji idei rozwoju. Stawia podstawowe pytanie czym właściwie jest rozwój? oraz inne pytania badawcze (s. 65). Pozytywem jest nakreślenie dyskursu akademickiego na temat kategorii rozwoju.

W kontekście Afryki Subsaharyjskiej nieodzownym było odwołanie się do Milenijnych Celów Rozwoju Agendy na rzecz Zrównoważonego Rozwoju. Odniesiono się też do idei i realizacji pomocy rozwojowej i dokonano jej rzeczowej krytyki

Podrozdział 1.2., podobnie jak poprzedni podrozdział, kończy Podsumowanie, które można nazwać krótkim kompendium problemu rozwoju i jego wspierania.

W Rozdziale II pt. „Afryka Subsaharyjska w stosunkach międzynarodowych a jej rozwój” słusznie dużą uwagę zwrócono na kwestie historii Afryki - Afryka jako przedmiot badań historycznych. Celnie ukazano główne problemy w badaniach historii Afryki. Zilustrowano marginalizowanie Afryki w nauce o stosunkach międzynarodowych. Autorka

formuluje też ważne postulaty, m.in. włączenie afrykańskiego dorobku naukowego w teorię stosunków międzynarodowych.

Autorka prezentuje złożony obraz - jak postrzegano i rozumiano Afrykę w przeszłości i współcześnie (Afryka na arenie międzynarodowej a jej rozwój - periodyzacja: od początków ekspansji europejskiej do końca okresu rządów kolonialnych; od uzyskania niepodległości do końca zimnej wojny; od końca zimnej wojny po czasy współczesne).

Obiektywnie dokonano oceny spuścizny kolonializmu w Afryce (np. konkluzja dotycząca korupcji, która jest pozostałością z czasów kolonialnych) oraz wpływu globalizacji na Afrykę.

Zaprezentowano z dużym znanstwem Afrykę Subsaharyjską, jej strukturę społeczną, zróżnicowanie kulturowe, sytuację polityczną i poziom rozwoju społeczno-gospodarczego oraz czynniki na niego wpływające.

Słusznie ujęto też współczesne wyzwania na drodze do rozwoju państw Afryki Subsaharyjskiej. Analizie poddano bardzo istotne problemy wpływające na poziom rozwoju Afryki.

Istotne były kwestie tożsamości, zróżnicowania etnicznego i kulturowego państw afrykańskich, które zostały nakreślone w sposób dość oryginalny, a mianowicie w konwencji dyskursu indygenicznego. Przywołano też ważną dla Afryki Subsaharyjskiej koncepcję *Ubuntu* (RPA) i *Imihigo* (Rwanda). Uwypuklono też problem przywództwa i elit politycznych oraz rolnictwa państw afrykańskich w powiązaniu z kwestią bezpieczeństwa żywnościowego. To samo dotyczy problemu pogodzenia tradycji z nowoczesnością – dychotomia współczesnej Afryki.

Istotnym problem współczesnej Afryki Subsaharyjskiej jawi się rzeczwiśta (a nie formalna) integracja regionalna oraz niewielki handel wewnątrzregionalny, co celnie zdiagnozowała Autorka.

Podrozdział ten kończy syntetyczne, a przy tym wartościowe Podsumowanie.

Rozdział III pt. „Wspieranie rozwoju w Afryce Subsaharyjskiej a polityka Stanów Zjednoczonych wobec regionu” rozpoczyna kompetentne nakreślenie miejsca i roli USA w świecie (kwestia amerykańskich wartości; mit amerykańskiej wyjątkowości; wizerunku, który ulegał zmianom). Ta sama opinia dotyczy ukazania znaczenia Afryki Subsaharyjskiej dla USA.

Celnie wskazano na koniec zimnej wojny oraz okres po 11 września 2001 roku jako cezurę zmiany polityki USA wobec Afryki i nakreślenia nowych priorytetów. W czerwcu

2012 roku opublikowano *U.S. Strategy toward Sub-Saharan Africa* – dokument przedstawiający nową strategię USA wobec państw afrykańskich.

Wartościowe poznawczo są fragmenty dotyczące amerykańskiej pomocy rozwojowej dla Afryki Subsaharyjskiej, wspierania Afryki w dążeniu do osiągnięcia Milenijnych Celów Rozwoju oraz krytyki polityki USA wobec Afryki Subsaharyjskiej. Stosunkowo dużo miejsca poświęcono analizie i prognozom odnośnie przyszłej polityki administracji Donalda Trumpa wobec Afryki.

W sposób syntetyczny dokonano analizy wybranych wypowiedzi prezydentów Stanów Zjednoczonych, sekretarzy stanu i przedstawicieli Kongresu, a także wybranych dokumentów, m.in. Agencji ds. Rozwoju Międzynarodowego (USAID – U.S. Agency for International Development), Aktu Rozwoju i Możliwości dla Afryki (AGOA) Millennium Challenge Corporation czy African Development Foundation.

W rozdziale tym kompetentnie ukazano ewolucję polityki USA wobec Afryki Subsaharyjskiej (od zainteresowania afrykańskimi zasobami naturalnymi i możliwościami ich eksploatacji do zaangażowania militarne, rozwoju stosunków dyplomatycznych i inicjatyw prorozwojowych).

W Rozdziale IV pt. „Wspieranie rozwoju w Afryce Subsaharyjskiej a polityka Chińskiej Republiki Ludowej wobec regionu” precyzyjnie odniesiono się do rozwoju i polityki wewnętrznej Chińskiej Republiki Ludowej, a także do miejsca tego państwa w polityce światowej, jego tożsamości i zmian w ogólnej strategii polityki zagranicznej na przestrzeni ostatnich trzech dekad. Następnie, analizie poddana została polityka ChRL wobec Afryki Subsaharyjskiej oraz chińskie inicjatywy wspierające rozwój w tym regionie. W 2006 roku rząd ChRL opublikował białą księgę *China's Africa Policy*, która stanowi podstawę do działań tego państwa wobec Afryki.

Celnie scharakteryzowano i wyróżniono etapy chińsko-afrykańskiej współpracy w zakresie sektora rolniczego. Pouczające są wnioski dotyczące rozwoju rolnictwa w Afryce, a przede wszystkim ocena działań chińskich (Chiny jako model rolnictwa dla Afryki) w obszarze rolniczym i bezpieczeństwa żywnościowego w Afryce.

Poruszony został też mało znany problem, a mianowicie zaangażowania Chińskiej Republiki Ludowej w działania związane z bezpieczeństwem w Afryce Subsaharyjskiej, począwszy od włączenia się ChRL w tzw. Kimberley Process (2002), a kończąc na otwarciu bazy morskiej w Dżibuti (2017). Jak słusznie konkluduje Autorka to zaangażowanie miało różny wydźwięk (np. sprzedaż broni).

Podobnie jak w poprzednim rozdziale niezbędnym okazała się selektywna analiza prezydentów i premierów Chin, ministrów spraw zagranicznych i polityków Ogólnochińskiego Zgromadzenia Przedstawicieli Ludowych, a także wybrane dokumenty instytucji zajmujących się Afryką.

Nakreślono też dylematy związane z rolą ChRL jako przyszłego hegemonu w stosunkach międzynarodowych (długoterminowe cele). Wartościowym było też zwrócenie uwagi na meandry relacji amerykańsko-chińskich.

Rozdziały III. i IV. mają duże walory eksplanacyjne, a Autorka swoje rozważania gruntownie osadza na podstawach teoretycznych. Poziom analiz w tych rozdziałach należy uznać za wysoki.

Rozdziały V i VI bezpośrednio dotyczą studiów przypadku. W Rozdziale V pt. „Ghana i jej rozwój w polityce zagranicznej Stanów Zjednoczonych i Chin” dokonano kompetentnego przedstawienia ogólnego obrazu współczesnej Ghany. Następnie słusznie skupiono się na roli wodzów i administracji lokalnej w rozwoju społeczno-gospodarczym tego państwa.

Z kolei w Rozdziale VI pt. „Rwanda i jej rozwój w polityce zagranicznej Stanów Zjednoczonych i Chin” podobnie jak w poprzednim rozdziale zaprezentowano ogólną charakterystykę państwa, ale z dużo większym naciskiem na historię oraz konflikt pomiędzy Hutu i Tutsi. Wartościowym zabiegiem było zaprezentowanie specyficznych rozwiązań czy instytucji jak: Krajowe Inicjatywy Wzrostu (HDI) czy instytucja *Umushyikirano* i *Umwihereho*.

W obu rozdziałach zamierzano dokonać analizy dyskursu rozwoju w wypowiedziach (m.in. dyplomatów i elit politycznych) i dokumentach amerykańskich i chińskich odnoszących się do Ghany i Rwandy, ale tego nie uczyniono.

Na wyróżnienie zasługuje Zakończenie rozprawy. Rzadko zdarza się, aby było tak rozbudowane, a przy tym miało charakter jej syntezy i tak ściśle korespondowało z celami i założeniami (pytania badawcze i teza, etc.), które zostały zawarte we Wstępie.

USA i ChRL oferują odmienne podejścia do kwestii rozwoju społeczno-gospodarczego (swoisty dysonans). Autorka celnie konkluduje, że różnice pomiędzy zaangażowaniem i działaniami USA i ChRL na rzecz rozwoju w Afryce Subsaharyjskiej nie wynikają, nie tyle z odmiennych interesów obu mocarstw, ale raczej z odmiennego definiowania rozwoju i rozumienia współpracy rozwojowej, po części uwarunkowanych właśnie kulturowo i społecznie. Autorce udało się ukazać kompleksowość procesu rozwoju, a także złożoność zachodzących zjawisk.

* * *

Poziom formalny rozprawy należy ocenić wysoko i w zasadzie w każdym elemencie. Język wykładu reprezentuje wysoki poziom naukowy. Aparat naukowy (tak licznie obecny, bowiem aż 1074 różnego rodzaju przypisów), poza nielicznymi przypadkami, stosowany jest zgodnie z regułami. W przypisach zamieszczone są wartościowe polemiki, komentarze i opinie, np. Davida Shinna na temat postrzegania Afryki przez Amerykanów (s. 124, przypis 303).

W rozprawie dopatrzono się zaledwie kilka tzw. literówek (np. na s. 2 dwukrotnie „Wpieranie” zamiast „Wspieranie”, na s. 227 jest „technolicznie” zamiast „technologicznie” czy na s. 245 „Secretarz” zamiast „Sekretarz”). Nie wszędzie stosowane są akapity. W prezentowanych tabelach oprócz ich tytułu należy podać źródło (brak w większości tabel). Poza tym niespójna jest ich numeracja.

Bibliografia stanowi kolejny pozytyw rozprawy i została podzielona na dwie podstawowe części: Źródła i Literaturę, a każda z nich jeszcze na poszczególne podczęści: Źródła na: Deklaracje, przemówienia, strategie rządowe, umowy; Raporty, analizy, dane statystyczne, natomiast Literatura na: Monografie i prace zbiorowe; Artykuły w czasopismach naukowych; Artykuły i opracowania instytucji badawczych, *think tanków* i organizacji pozarządowych, blogi; Artykuły prasowe i internetowe; Źródła internetowe; Czasopisma. Zdecydowaną większość pozycji ujętych w Bibliografii stanowią pozycje w języku angielskim, a ich dopełnieniem są opracowania w języku polskim. Bibliografia cechuje się dużą różnorodnością.

Treść rozprawy przekonuje, że Autorka ma bardzo dobrą orientację w badanej problematyce. Dobór wykorzystanej literatury światowej należy uznać za prawidłowy. Wykorzystuje też dorobek publikacyjny polskich afrykanistów.

* * *

Podsumowując, Autorka przeprowadziła dogłębną analizę problemu. Należy ją pochwalić za przemyślaną koncepcyjnie strukturę rozprawy.

Kolejnym pozytywnym rozprawy są nie tylko jej założenia teoretyczne i metodologiczne, ale także właściwa ich aplikacja w treści rozprawy. Innym ważnym pozytywnym badań Autorki jest Jej znajomość badanej problematyki. Przywołała i wykorzystwała najważniejsze publikacje światowe.

Wkładem Autorki są Jej rozstrzygnięcia terminologiczne, zwłaszcza w kontekście definiowania kategorii „rozwoju” i innych pochodnych z nim terminów. Potrafi też kompetentnie zinterpretować rzadkie terminy (np. izomorfizm instytucjonalny czy rewiwalizm kulturowy). Cechuje Ją dynamiczne podejście do prezentowanych i interpretowanych definicji.

Należy pochwalić Autorkę za obiektywizm badawczy. Słusznie zrezygnowała z amerykańsko-europejskiej tradycyjnej perspektywy postrzegania Afryki. Poszerza ją o podejście afrykańskiej filozofii i myśli politycznej. Celnie zwróciła uwagę na „pułapkę” uogólnień i generalizacji wniosków na wszystkie państwa Afryki.

Wykazała przy tym dystans poznawczy, np. właściwe stosowanie informacji pochodzących z różnego rodzaju zachodnich wskaźników dotyczących poziomu demokracji, wolności czy rozwoju społeczno-gospodarczego.

* * *

Sformułowane uwagi i sugestie mają zdecydowanie charakter marginalny i odnoszą się głównie do strony formalnej rozprawy. Duża ich część ma wymiar redakcyjny.

Można byłoby zastanowić się nad modyfikacją tytułu rozprawy. Proponowałbym zrezygnować z pierwszego członu tytułu („Wybrane”), gdyż z treści rozprawy wynika, iż nie ma on do końca uzasadnienia. Autorka w Rozdziale III i IV w sposób ogólny i szczegółowy pisze o wspieraniu rozwoju w Afryce Subsaharyjskiej w polityce Stanów Zjednoczonych (Rozdział III) i polityce Chińskiej Republiki Ludowej (Rozdział IV), a ponadto w Rozdziale V i VI poszerza perspektywę badawczą o studia przypadku (Ghana i Rwanda). Proponowany tytuł rozprawy brzmiałby „Państwa Afryki Subsaharyjskiej w polityce Stanów Zjednoczonych i Chin. Studium wspierania rozwoju po 1989 r.”.

Treść rozdziałów powinna zaczynać się od nowej strony (brak tego, np. w przypadku Rozdziału I, s. 33, Rozdziału II, s. 123, Rozdziału V, s. 313).

Dla większej przejrzystości struktury rozprawy można byłoby dokonać kilku zmian. W Spisie treści zostały wyodrębnione poszczególne części Wstępu, które z powodzeniem mogłyby być tylko śródtytułami.

Ponadto struktura wewnętrzna rozprawy nie jest symetryczna. Najbardziej pod tym względem rozbudowane są Rozdziały I i II, nieco mniej Rozdziały III i IV. Natomiast Rozdziały V i VI w ogóle nie posiadają numerowanej struktury wewnętrznej. Poza tym, Rozdziały V i VI, będące studiami przypadku, są skrajnie niesymetryczne (pierwszy z nich ma 16 stron, a drugi 31 stron).

Nie zawsze też rozbudowywanie wewnętrznej struktury rozdziału jest w pełni uzasadnione. Dla przykładu, w podrozdziale 2.1. pt. „Afryka jako przedmiot badań historycznych” znajduje się tylko jeden punkt 2.1.1. pt. „Główne problemy w badaniach historii Afryki”, który z powodzeniem mógłby być włączony do tego podrozdziału. Z drugiej strony, trzy punkty w podrozdziale 2.3. pt. „Afryka na arenie międzynarodowej a jej rozwój” można uznać za uzasadnione.

W strukturze wewnętrznej dwóch pierwszych rozdziałów znajdują się wartościowe Podsumowania i taki zabieg warto byłoby zastosować w stosunku do pozostałych rozdziałów.

W kontekście struktury Bibliografii to wydaje się dyskusyjne, aby do Literatury zaliczyć Źródła internetowe.

W odniesieniu do Rozdziału V i VI w przesłanym maszynopisie rozprawy nie znalazły się fragmenty deklarowane we Wstępie (s. 16), a dotyczące: stosunków Ghany (Rozdział V) i Rwandy (Rozdział VI) z USA i ChRL; analizy dyskursu rozwoju w wypowiedziach (m.in. dyplomatów i elit politycznych) i dokumentach amerykańskich i chińskich odnoszących się do Ghany i Rwandy; stanowiska ghańskich i rwandyjskich elit politycznych i intelektualnych w odniesieniu do polityk i dyskursów rozwoju amerykańskiego i chińskiego, a także ich działań w Ghanie i Rwandzie.

Podkreślając jeszcze raz kompetencje terminologiczne Autorki proponowałbym posługiwanie się tylko kategorią „państwo”, a nie „kraj”, co w naukach społecznych, a zwłaszcza w politologii, w tym w nauce o stosunkach międzynarodowych jest aksjomatem. Ponadto sama Autorka pisze, że w rozprawie jednostką analizy było państwo (s. 17).

Autorka w rozprawie posługuje się powszechnie właściwym terminem „Afrykanie”, ale w dwóch przypadkach używa określenia „Afrykańczycy” (s. 290, 304), co wymaga terminologicznej unifikacji. Ta sama sugestia dotyczy stosowania na przemian określeń „radziecki” i „sowiecki”, np. na s. 157 jest o „rywalizacji amerykańsko-sowieckiej”, a na s. 164 o „rywalizacji amerykańsko-radzieckiej”.

Unifikacji zapisu wymaga waluta amerykańska (np. jest „dolarów”, „dolarów amerykańskich”, „dol.” i „USD”).

Cennym było podkreślenie zasług polskiego afrykanisty Mariana Małowista w badaniach nad Afryką (odejście od perspektywy europocentrycznej). Warto byłoby wspomnieć także o innym nestorze współczesnej polskiej afrykanistyki, a mianowicie o badaniach Witolda Tymowskiego (uwzględnienie tradycji oralnej w badaniach historycznych).

Wartościowym poznawczo jest zestawienie wizyt prezydentów Stanów Zjednoczonych w państwach afrykańskich (Tabela s. 229-231). Jednakże korekty wymaga tytuł tabeli na s. 229 „Wizyty prezydentów Stanów Zjednoczonych w krajach afrykańskich”, bowiem treść tabeli dotyczy wizyt prezydentów Stanów Zjednoczonych w państwach Afryki Subsaharyjskiej, a nie całego kontynentu (rzeczywiście po prezydencie Franklinie D. Rooseveltcie dopiero prezydent Jimmy Carter odwiedził państwa Afryki Subsaharyjskiej). Natomiast prezydent Dwight Eisenhower odwiedził Tunezję i Maroko w 1959 roku, a prezydent Richard Nixon zaś był w Egipcie w 1974 roku.

Przy charakterystyce amerykańskiej pomocy rozwojowej dla Afryki Subsaharyjskiej warto byłoby uaktualnić dane dotyczące wysokości tej pomocy, gdyż zaprezentowane w rozprawie dotyczą lat 2002-2006.

Sugerowałbym w większym zakresie skorzystanie z dorobku chińskich badaczy, zarówno tych którzy tworzą za granicą jak również w ChRL (należy podkreślić, że Autorka wykorzystała kilka publikacji tych badaczy i dość przekonująco to uargumentowała, s. 22-23).

Przy nakreślaniu problemu przywództwa i elit politycznych w Afryce Subsaharyjskiej pożądanym byłoby sięgnąć do tomu „Forum Politologiczne” pt. „Przywództwo i przywódca we współczesnej Afryce” (t. 7, 2008, ss. 424). Wśród innych wskazówek bibliograficznych warto wymienić prace Degefe Kebede Gemechu¹ i Magdaleny Kumelskiej².

W kontekście przyszłych badań nad rozwojem, w tym w kontekście Afryki, warto byłoby sięgnąć dorobku innych polskich badaczy, którzy problem ten przedstawili w formie monografii autorskich³, prac zbiorowych i zamieszczonych tam artykułów⁴ oraz artykułów w czasopiśmie naukowych⁵. Przygotowano też z tej problematyki kilka rozpraw doktorskich⁶.

¹ Np. D. K. Gemechu, *Polityka Chińskiej Republiki Ludowej wobec państw Afryki: Strategia pięciu zasad*, „Forum Politologiczne” t. 8, 2008, s. 157-175.

² Np. M. Kumelska, *Problem pomocy dla Afryki w okresie prezydentury George'a W. Busha juniora*, „Forum Politologiczne” t. 12, 2011, s. 306-323.

³ P. Bagiński, *Europejska polityka rozwojowa. Organizacja pomocy Unii Europejskiej dla krajów rozwijających się*, CeDeWu.pl Wydawnictwa Fachowe, Warszawa 2009; A. Zwoliński, *Biedy Afryki*, Wydawnictwo Petrus, Kraków 2009; P. Bagiński, K. Czaplicka, J. Szczyciński, *Międzynarodowa współpraca na rzecz rozwoju*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2009; E. Latoszek, M. Proczek, *Polityka Rozwojowa Rola Organizacji międzynarodowych w zwalczaniu ubóstwa na świecie*, Oficyna Wydawnicza SGH w Warszawie, Warszawa 2013; A. Leszczyński, *Eksperymenty na biednych. Polityczny, moralny i ekonomiczny spór o to, jak pomagać skutecznie*, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa 2016.

⁴ Należy wymienić przede wszystkim dwie prace zbiorowe:

Kulturowe uwarunkowania rozwoju w Azji i Afryce, red. K. Górak-Sosnowska J. Jurewicz, Wydawnictwo Ibidem, Łódź 2010; *Krytycznie o rozwoju. Alternatywne wizje współczesnego świata*, red. M. F. Gawrycki, Wydawnictwo GRADO, Warszawa 2011.

Wspomnieć należy też o co najmniej trzech artykułach z tych zbiorówkach:

A. Dudek, *Studia przypadków społeczności lokalnych w Afryce i Azji – przykłady programów rozwojowych wokół obszarów chronionych*, *Kulturowe uwarunkowania rozwoju w Azji i Afryce*...., 337-350; A. Malantowicz,

Warto zwrócić uwagę, iż przy numeracji rozdziałów cyframi rzymskimi (I, II, III i IV) numeracja każdego z podrozdziałów cyframi arabskimi powinna przybrać postać (1., 2., 3. itd.), a nie dla Rozdziału I. (1.1., 1.2., 1.3., 1.4., 1.5., 1.6. czy Rozdziału II. (2.1., 2.2.).

Sugerowałbym Autorce, aby w stosunku do liczebników policzalnych stosować określenie „liczba”, a nie „ilość” (np. na s. 26 jest „ilość opracowań”, na s. 124 jest „ilość stron”, na s. 310 jest „ilość personelu”).

Sugerowałbym też unikania zwrotów publicystycznych jak „dzisiaj” i zastępować je określeniami „obecnie” czy „współcześnie” (zob. np. s. 133 i 151). Terminy obce należy pisać kursywą (Sustainable Development Goals jest napisane pismem prostym, s. 5).

Katalog dalszych uwag i sugestii szczegółowych, głównie odnoszący się do strony formalnej rozprawy, jest następujący:

s. 118 przypis 292 powinien mieć zapis „Ibidem”, a nie „Ibidem, s. 3”, gdyż dotyczy tej samej strony w tej samej przywoływanej pozycji. Ta sama uwaga odnosi się do przypisu 797 na s. 280, przypisu 863 na s. 301 i przypisu 1058 na s. 356.

s. 137 Badanie historii Afryki właściwiej nazwać subdyscypliną niż dyscypliną naukową.

s. 228 Należy odmieniać przez przypadki imiona, jest „Od czasów George H. W. Busha” zamiast „Od czasów George’a H. W. Busha). Identyczna uwaga dotyczy s. 231, 267 chociaż na s. 237 Autorka poprawnie pisze z apostrofem „prezydenta George’a W. Busha”.

s. 384 w Bibliografii jest tylko nazwisko i imię autora (Tymowski Witold), a brak jest danych dotyczących jego publikacji.

Poczynione uwagi i sugestie mają przede wszystkim służyć pomocą w przygotowaniu rozprawy do wydania drukiem, bo zasługuje ona na to swoimi walorami merytorycznymi.

Koniec rozwoju? Ekonomiści krytycznie o pomocy rozwojowej, w: *Krytycznie o rozwoju...*; E. Lubieniecka, *Jak uniezależnić się od pomocy rozwojowej? - nowa wizja Rwandy*, w: *Krytycznie o rozwoju...*

⁵ J. Bielawski, *Działalność OECD na rzecz ograniczenia ubóstwa w skali światowej*, „International Journal of Management and Economics” 2003, Vol. 14, s. 27-42; B. Sobotka, *Efektywność pomocy rozwojowej*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin – Polonia” 2009, t. 16, sekcja K, s. 163-174; A.M. Bielecki, *Polityka rozwojowa jako współczesny przejaw imperializmu? Przypadek Unii Europejskiej na tle mocarstw*, „Dialogi Polityczne” 2011, nr 14, <http://apcz.umk.pl/czasopisma/index.php/DP/article/viewFile/6700/6074>; K. Andrzejczak Świerczyńska, A. Kliber, *Pomoc rozwojowa Francji dla krajów afrykańskich*, „Wiadomości Statystyczne” 2017, t. 5 (672), s. 38-61.

⁶ Np. M. Smolaga, *Wschodzący donatorzy w globalnym systemie pomocy rozwojowej*. Praca doktorska wykonana pod kierunkiem prof. dr. hab. J. Symonidesa, Uniwersytet Warszawski Wydział Dziennikarstwa i Nauk Politycznych, Instytut Stosunków Międzynarodowych UW Warszawa 2014; K. J. Cichos, *Unijna polityka współpracy na rzecz rozwoju (zagadnienia międzynarodowoprawne)*. Praca doktorska wykonana pod kierunkiem prof. dr. hab. M. K. Zielińskiego, Uniwersytet Śląski, Wydział Prawa i Administracji, Katowice 2016.

* * *

Autorka miała bardzo dobre możliwości nabycia umiejętności warsztatowych. Uczestniczyła w kilku renomowanych szkołach metodologicznych: *Societies in Transition – Sub-Saharan Africa between Conflict and Reconciliation*, Friedrich-Schiller University of Jena, RFN (2011); *Research Methods in Social Sciences*, African Doctoral Academy, Stellenbosch, RPA (2012); *Conflict Resolution in Europe: Lessons for Tomorrow?*, Oxford University, Wielka Brytania (2012); *2nd Annual IPSA-NUS Summer School for Social Science Research Methods*, Singapur (2013).

Odbyła też staż naukowy w Institute for Global and International Studies w Elliot School of International Affairs na Uniwersytecie George'a Washingtona w Waszyngtonie (2015). Te naukowe wyjazdy zagraniczne skutkowały też licznymi konsultacjami z wybitnymi badaczami. Odnosi się to także do pobytów w Ghanie i Rwandzie.

Niezmiernie cenna była weryfikacja danych zastanych na miejscu w Afryce. Autorka przeprowadziła wywiady pogłębione w Rwandzie (grudzień 2014, grudzień 2015) i w Ghanie (luty-marzec 2016) – w sumie, po 17 takich wywiadów. Badania terenowe Autorki zostały szczegółowo opisane.

Ponadto Autorka była wykonawcą promotorskiego projektu badawczego PRELUDIUM 5 uzyskanego z Narodowego Centrum Badań, pt. „Szanse i zagrożenia w dążeniu do stabilizacji wewnętrznej państwa afrykańskiego i zwiększenia jego roli na arenie międzynarodowej. Studium ścieżek rozwoju wybranych państw Afryki Subsaharyjskiej po 2001 r.”, (2014-2016).

* * *

Należy podkreślić, że rozprawa doktorska Pani mgr Moniki Różalskiej pt. „Wybrane państwa Afryki Subsaharyjskiej w polityce Stanów Zjednoczonych i Chin. Studium wspierania rozwoju po 1989 r.” stanowi rzetelne i dojrzałe studium problemu. W pełni spełnia ustawowe wymagania stawiane tego typu pracom (ustawa z dnia 14 marca 2003 roku o tytule naukowym i stopniach naukowych oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki, Dz. U. z 2003 r., Nr 65, poz.595 i z 2005 r., Nr 164, poz.1365) i z przekonaniem wnioskuję o jej przyjęcie.

